

A Káté Heltai Gáspár nyomdájából került sajtó alá és onnan került az olvasók kezébe „Dávidék a Káté kibocsátásával olyan taktikai előnyre tettek szert, amely már ennél az első lépésnél, úgy látszott, biztosítja annak lehetőségét, hogy az erdélyi reformátusságot egészében átvigyék az új tanításra.”¹⁸ S hogy ennek minél szélesebb alapot vessenek, „s hogy a ketsegnek minden gyanossága eltavaszthatassék”, magyar nyelven is megmagyarázták annak, a szentháromság tanra vonatkozó lényegét a „Keresztyeni egyenességnek cickeli” című röpiratukban.

Heitai még nincs Dávid oldalán, de a fejedelemnek ajánlott Catechismus kinyomtatása elől nem térhetett ki és ő nyomta a röplapot is. A nyomdáját odaadta az általa még el nem fogadott hitelvek terjesztésének, s ebben része volt a vállalkozásának hasznát kereső nyomdász polgárnak is, de a lelkész még éveket vár, míg csatlakozik az antitrinitáriusokhoz. A vállalkozó üzletemberről beszél a Grammatika és Cato párverseinek kiadása is. Az egykori kolozsvári dominikánus kolostorban berendezett református iskola tanítványai számára már a korábbi években is adott ki tankönyveket. 1564-ben az iskola nagytudományú rectorának, Molnár Gergelynek két tankönyvét, 1565-ben pedig Donatust adta a diákok kezébe.¹⁹ A következő évben újra Molnár tankönyvet bocsát ki. Most már Molnár hagyatékából veszi, a segesvári hitvitán 1564-ben meghalt tudós barátja posthumus művét. És a Kolozsváron is humanista szellemű iskolai oktatás szolgálatában rendezte sajtó alá Cato párverseit.

Imént az üzletembert idéztük, aki vállalkozásának hasznát keresve adja a munkát nyomdájának. De töredékeink a nyomdászról is beszélnek. Arról, aki akár a maga, akár a más munkájáról van is szó, maga hajol a szövegvasításokról készített levonat fölé és harcol a minden nyomdász réme, a sajtóhiba ellen. Éppen Heltai „panaszolja Dávid Ferenc egyik munkájának sajtóhiba jegyzékében (1572), hogy hiába jegyzi meg a hibákat, a nyomtatószoftárak, akik nem értik a nyelveket s „csak kordéra rakják” a bötüket, nem veszik kellőképp figyelembe a hibagazításokat.”²⁰ Heltai gondos korrektor és gondosan dolgozik a korrektúra revízióján is. Megható e töredékekben az ő kezevonását olvasni. Az a beteges „véü” ember, aki a vagyonos polgár rosszallásával elhúzódt a tömegszenvedélyeket felkavaró harc elől, ezeken a lapokon, a szellemi ember teljes felelősségtudatával küzdött a beüvel, hogy attól az értelemnek kára ne essék.

Töredékeink egy harcos, eseményekben gazdag esztendő szellemi mozgalmainak hétköznapjaihoz vittek közel. Az eszmék nagy harcának hősei mögött élénk réved belőlük a kolozsvári „Óvárba vívó keskeny utca jobb sarkán álló ház”, Heltai Gáspár háza. A nyomtató ház, ahol az agg literátor gyomlálta a nyomtatásba esett vétkeket. Ha az öt nyomtatvány minden sorát ismertük is volna már régen, akkor is az ő kezevonásának nyoma kincsesé teszi e töredékeket.

BÁN IMRE:

APÁCZAI CSERE JÁNOS SZÁRMAZÁSA

Apáczai Csere János társadalmi helyzetének, származásának lehetőleg pontos meghatározása a legfontosabb kérdések egyike az Apáczai-irodalomban, annál is inkább, mert e téren is, mint egyebütt, egymásnak ellentmondó megállapításokra, zavaros következtetésekre találunk. Apáczai Csere származásának tisztázásához nem elég Bethlen Miklós sokat idézett egyetlen mondatának odavetése („Apáczai János volt Barca-apácai szegény, ott m. n. emü szabadsággal élnek olyan ember gyermeke”¹) szülőfalujának multjára kell fényt deríteni, amennyire ez az adatok világánál lehetséges.

Apáca Brassó megye legészakibb csücskében, az Olt balpartján fekszik, Brassótól kb. 45 kilométernyire északra. A középkorban és az erdélyi fejedelmek idejében állandóan Törcs várához szolgáló magyar község. Törcs várát 1377-ben a brassóiak építették újjá, de a székely ispán igazgatása alá tartozó királyi várbirtok volt, s a királyok mindig fenntartották maguknak a várnagykinevezés jogát. Törcs várához szolgált egyébként a Brassó közvetlen környékén fekvő barcasági Hétfalu, Zernyest és Tohán, azután Bodola és Krizba

¹⁸ Révész Imre n. ott.

¹⁹ Szabó Károly RMK. II. köt. 93, 94, 95. sz.

²⁰ Gulyás Pál: Nyomdánk belső élete a XVI - XVIII. században. I. k. 1948. 10. l.

¹ Emlékirata Tolnai Gábor kiadásában. Bp., é. n. Magyar Századok című sorozat, 152.

is. Az őstelepülők, Iczkovits Emma, az erdélyi Fehér megye monográfusa szerint, magyar területekről beköltöző várjobbágyok voltak, s mint ilyenek, már a középkorban kiváltságos népelem. Mátyás király alatt Apácát, más barcasági és fehérmegyei falvakkal együtt átmenetileg a Forró-család különböző ágai birtokolják királyi adományként. II. Ulászló 1498-ban ötezer forintért tíz évre zálogba adta Törösvárát a brassóiaknak, 1500-ban pedig a Hétfalut és Apácát is megkapták néhány más községgel együtt. Az 1500. július 24-én kelt oklevél azonban kiköti, hogy a falvak magyar lakossága eddigi kiváltságaiban megtartandó, s nem kötelezhető többre, mint a barcasági szászok, azaz Törösvár katonai védelmére és a vár fenntartására szolgáló királyi taxa megfizetésére. „A barcasági magyar falvak lakóinak a barcasági szászsággal egy rangsorban állása ellenére — írja Árvay József — Brassó hatalmaskodása folytán, nemsokára a barcasági magyarság jobbágyi sorba süllyesztése kezdődött meg.” II. Ulászló 1508-ban újabb huszonöt esztendőre elzalogosítja a várat és a falvakat. Ez a hosszas zálogbirtoklás az erdélyi fejedelmi idejében is fennmaradt. Brassó polgárai ügyességükkel, pénzükkel mindig el tudták érni a falvak további megtartását, s a város számadáskönyveiből kiderül, hogy a szászok a XVI. század eleje óta, a királyi oklevél határozott rendelkezései ellenére, tényleges jobbágyszolgáltatásokat, rendkívüli adókat követelnek a falvak szabad lakóitól. A terhek természetesen mindig nyomasztóbbak, a szorítás mindig erősebb lesz. Bethlen Gábor idejében a fejedelmi fiskus kísérletet tesz a várbirtok visszaszerzésére, de Brassó polgárainak sikerül cserebirtokok felajánlásával a törösvári jószágot megtartaniuk. 1650-ben azután II. Rákóczi György „compositiora” lép a brassóiakkal, s a várbirtokot, bizonyos feltételek kikötésével, véglegesen átengedi a városnak. Ezek között a feltételek között már nem találkozunk a magyar falvak lakóinak jogvédelmével. Árvay József, a Hétfalu nyelvész monográfusa, e tekintetben helytelenül értelmezi az 1650. október 29-én kelt oklevelet. Szó van itt a fejedelmi kincstár érdekeiről, a várnagy kinevezésének fejedelmi megerősítéséről, a törösvári erősség védelméről, a brassóiak honvédelmi kötelezettségeiről, de a hajdani várjobbágyok szociális helyzetéről nincs említés. Az 1651. február 12-én megnyílt fehérvári országgyűlés VIII. articulusa ez egyezséget jóváhagyja azzal a hozzátétellel, „hogy noha a törösvári jószágok vármegyék vadnak ugyan, mindazáltal kapuszám után való mind fiscalis, mind vármegyére való egyéb contributiótól és exactiótól immunisok légyenek. Az criminalis casusokban pedig halálra való büntetésre légyen autoritásuk a brassai tiszteknek az vármegyei tisztek praesentiájok nélkül is... csakhogy ő kegyelmek is ne abutáljanak. sőt az ország constitutiói szerént procedáljanak kedvezés nélkül.” Nem jelent ez egyebet, mint a hajdani várbirtok magyar falvainak életre-halálra való kiszolgáltatását, Brassó magánföldesúri joghatósága alá bocsátását, teljes jobbágyi sorba süllyesztését.²

Ezek után nyilván világos, hogy mit értett Bethlen Miklós Apáczai szüleinek „szabad-ságán”. Az erdélyi jogérzékben ott élt az a tudat, hogy a Hétfalu, Apáca, Krizba lakói afféle szabad katona-nép, „puskás”, mint Erdélyben a székely darabontokról mondták, a valóságban Brassó jobbágyai voltak. Apáczai társadalmi helyzetét csaknem pontosan megfelel a szalontai hajdúivadék Arany Jánosénak.

Apáczai nem egy monográfusa³ aláhúzza, hogy a *Magyar Enciklopédia* szerzője nem lehetett jobbágy származású. Feltévesük igazolását a kolozsvári székfoglaló egyes kijelentéseiben vélük megtalálni, amelyekben Apáczai — állítólag — megvetéssel beszél a tudatlan jobbágyarjakról és a nemesség nemzetfenntartó szerepét hangsúlyozza. A társadalmi tények pontos elemzésének fényénél ezek az okoskodások merő retorikus stílusgyakorlatokká foszlanak sőt még akkor is, ha — mint többen felteszik — Apáczai elődei nem tartoztak Apáca község várjobbágy őslakói közé, hanem később vándoroltak be a Székelyföldről. Az kétségtelen, hogy a magyarok és székelyek beköltözése a Hétfaluba és Apácára is már a XVI. század elején megindult, s nincs kizárva, hogy a Cserék ősei is e beköltözők között voltak. Egy 1514-es összeírás szerint a brassómegyei Kilencfalú (Apácát és Krizbát beleértve) összesen 249 polgárt számlált, s 1498-ban ugyanezen forrás szerint csak 156 volt az összes polgárok száma.⁴ Nyilvánvaló, hogy ennek az alacsony számnak tekintélyes bevándorlással kellett megdagadnia.

² Apáca történetére l. az alábbi műveket. Iczkovits Emma: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp., 1939, 79—81. Árvay József: A barcasági Hétfalu helynevei. Kvár., 1943, 15—23. Szabó Károly: Székely oklevéltár I. — Kvár. — 1879, 184. Erd. Ogy. Eml. XI., 113., 123., XII. 446. (az idézet innen). A hajdani törösvári uradalom jogállapotához. Brassó város kiadványa, 1871 (az összes okmányok közlése). Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. I—IV. köt. Kronstadt, 1886—1896.

³ Kremmer Dezső: Apáczai Cseri János élete és munkássága. Bp., 1912, 4—5. („Apáczai egész világnézetében találunk bizonyos arisztokratikus felfogást...” — Neményi Imre: Apáczai Csere János, Bp., 1925, 5. („... szegénysorsú, de nem jobbágyállapotú szülőktől... született.”)

⁴ Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, II. köt., 9. (Apáca 20 adózója mind magyar, Csere vagy Székely nevű nincs közöttük.)

Egy 1510. körüli időből való brassói zsoldosjegyzékben Apácáról 11 magyar-név szerepel, sem Csere, sem Székely nincs közöttük, a többi falvakban viszont sűrűn fordul elő a Székely név. Az apácai lakosok egy 1538—44 közötti időszakra vonatkozó jegyzékében szintén nincs Csere vagy Székely. A község 1541-ben teljesen elpusztult moldvai betörés következtében, 1548-ban viszont már 71 adófizető családja van. 1550-ben 75, 1559-ben 79, majd valamivel később 87 lakos adózik, innen kezdve számuk némileg fogy. Egyébként rendszeresen háromféle adót, censust, taxát és török adót (census Turcicus) fizetnek.⁵

Aki azonban Apácára bevándorolt, az Brassó joghatósága alá került, s személyes szabadságának megőrzésére semmi módja nem volt oly korszakban (a XVI. század folyamán), amikor a székelység jelentős részének jobbágyi sorba süllyedése is megindult. Igaz, hogy ezt a folyamatot, t. i. a székelységnek jobbágyi sorba való önkéntes vagy kényszerített belépését Bethlen Gábor és I. Rákóczi György honvédelmi érdekből megállította, de e jogrendezésnek a Barcaságra semmi kihatása nem volt.⁶

Az persze egyáltalán nem lehetetlen, hogy az Apácára bevándorolt szabad székelyek, sőt a hajdani várjobbágyok is, kiváltságos társadalmi helyzetük tudatát szívósan őrizték, s ha erre mód volt, érvényesítették is. Apácza János több testvéréről tudunk, egy közülük, Tamás, zempléni szolgabíró lett, majd az 1660-as évek végén a vallásüldözés elől Erdélybe szorulva, a politikai életben játszott szerepet, 1671-ben portai követség tagja volt. Bethlen Miklós dícséri tehetségét.⁷ Pályafutása nehezen képzelhető másként, mint úgy, hogy Magyarországon sikerült családjának hajdani privilegizált helyzetét bizonyítani, Zemplén vármegye Apácza Tamás „nemességét” elfogadta. Hogy ez a társadalmi valóságban jobbágyorsort jelentett, azt már fentebb láttuk, Apácza Tamás bizonyára bátyja támogatásával tanult Kolozsvárt, s a Rákóczi-ház jóembereinek pártfogásával került ki a magyarországi Rákóczi-birtokok területére: ezt adatok nélkül is elfogadhatjuk.

Sokat vitáztak Apácza János családi nevé is: Csere vagy Cseri? Arra azonban nem igen gondoltak, hogy a szó jelentése és eredete felől közeledjenek a kérdéshez. A *csere* szó a magyar régiségben közismert, már a XIII. századból ki tudjuk mutatni, mint tulajdonnevet. Régi és mai tájnyelvi jelentése: silva, nemus, vepretum, bokros hely. Mint tájszó a tiszántúli, a székely és a csángó nyelvjárások ismerik.⁸ Megvan Csokonai nyelvében is, mindnyájan ismerjük a *Magánosság*hoz gyönyörű sorait:

*Itt a magános völgyben és cserében
Megfrisselő árnyék fedez...*

Debrecen egyik erdős határrészét Nagycserének hívják. Apácza családi neve nem közvetlenül a *csere* szó képzett alakja, hanem az eltérő jelentésű, önálló közszó. Nem is írja magát másképpen, mint *Tseré*-nek egészen külföldről hazatérteig. Igaza lesz Gyalui Farkasnak: a Cseri név a Cherius latinosított alak visszamagyarosítása, mint a francia *Chauvin*-ből a latinosított *Calvinus* alakon keresztül visszafranciasított és ma már szelvényben használt *Calvin* alak. Erre a tudós torzításra azonban Apácza esetében nincs szükség, megmaradhatunk a hagyományos és etimológiailag helyes *Csere* névformánál. Figyeljünk arra is, hogy a *csere* szóból származó másik tulajdonnév a *Cserey* szintén közismert volt, a *Cseri* kevésbé, bár az utóbbira is lehetnek és lehetnek példák: adatok híján nem tudom eldönteni...

Igen érdekes származtatás lehetőségét veti fel Herepei János „Apácza Csere, nagyjaitai Csereti” c. kézirat tanulmányában: a nevet az Ajándok, Adomás, Vásárd-típusú szolganevek csoportjába sorolja. Okleveles adatot, sajnos, nem idéz, de hivatkozik a maroszéki Cserefalva község nevére, amely személynévi eredetre mutat.⁹

Apácza Csere János ifjúságának gyér életrajzi adatait is kritika alá kell fognunk. Érdekes, hogy Erdélyi Jánosig senki sem vette tudomásul pontos születési dátumát, pedig

⁵ U. ott, III. köt., 1896, 3., 38—41. (az 1541-es bejegyzés: „Census sancti Martini non potuit exigi, quia possessio haec per Moldavienses hoc anno totaliter fuit combusta ac prius in praedam conversa.”), 472—474.

⁶ Szádeczky Károly Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya, Bp. 1927, 222.

⁷ Bethlen Miklós Önéletrajzának id. kiad., 152. Tört. Tár, 1890, 38. Báthly József: Magyarok Emléke, Buda, 1836, 264.

⁸ Magyar Etim. Szótár csere-cikk. — A MTSz. I. 294. csak Abaújból közöl adatot, holott a szót egész Erdély s a Tiszántúl használja. V. ö. pl. Arany János összes művei, VI. köt., 1952, 206. — Érdekes, hogy Csereti Mihály történetíró családja nevét a csikrákosi Csere nevezetű erdős hegyoldaltól származtatja. Tört. Tár, 1903.

⁹ Herepei János tanulmányának használatáért köszönetet mondok a szerzőnek és Esze Tamásnak.

maga megmondja az Enciklopédia 312. lapján. Még Erdélyi János akadémiai értekezése¹⁰ után is jó ideig fel-felbukkan a helytelen 1619-es évszám. A június 10-i dátumot csak Ferenczy Jakab hitelére¹¹ fogadjuk el, semmiféle forrásban nem található. Életrajzírói szinte gépiesen, egymástól átvéve ismétlik árvaságát, Neményi azt is tudni véli, hogy „a korán árvaságra jutott fiú gyámjainak kezén annak kis öröksége mihamar elolvadt”.¹² Annál különösebb ez a feltevés, mivel éppen Neményi utal az Apácza János és Tamás között lévő jelentős korkülönbségre.¹³ Bethlen Miklós határozottan állítja, hogy Tamás neki iskolatársa volt, tehát a vele közel egykorú Jánosnak egészen bizonyosan már Kolozsvárt kellett tanulnia, mikor öccse 1640—42. táján megszületett. Hogyan juthatott hát korán árvaságra a kb. 17 éves ifjú? Csere János árvaságát is nyugodtan a legendák közé utalhatjuk, mint azt a másik romantikus történetet a nagyajtai éneklő kisdíákról: úgy látszik, a protestáns legendaképződésben, Luther életrajza nyomán, az éneklésnek jut karrier-alakító szerep.¹⁴

Magam részéről sokkal valószínűbbnek tartom, hogy azt a fojtott forradalmi indulatot, amelyet nem egy helyen kimutathatunk Apáczai eszméi között és magatartásában is, a szülői ház sanyarú helyzetének, elnyomott voltának látványa táplálta elsősorban. Gondoljuk meg, hogy Apáca lakóinak helyzete éppen azokban az években dől el véglegesen, amikor az öntudatos nagydiák hazajár a szülői házba. Vajjon miért fakad ki az *Enciklopédia*-ban „az egyiptomi szolgaságnál sanyarúbb jobbágság”¹⁵ ellen, ha erre közvetlen környezetéből nem lett volna tapasztalata? A kapzsi szász polgárság ellen védekező apácza parasztok osztályharca, nyilván ez Csere János forradalmi magatartásának gyökere. Nem állítjuk, hogy ez az osztályharc Apáczaiban eszmeileg tudatosodott, de hogy a valóságban megvolt és Apáczai magatartását minden bizonnyal befolyásolta, ezt az adatok világánál nem lehet tagadni.

Bonyolíthatta ezt a harcot a vallási kérdés is. Brassó és vidéke Honter János buzgólkodása folytán hamarosan a lutheri reformáció híveinek sorába lépett, de már utóda, Wagner Bálint idejében, az 1550-es években túlsúlyra jutottak a sacramentarius irányú hívei, s az erdélyi szász lakosságot is csak szívós harc után lehetett a lutheri egyház kebelébe visszavezetni. Az azonban közismert, hogy Brassó magyarjai és a töröcsvári uradalom magyar lakossága egész Erdély magyarságával együtt megmaradt a református hitelvek mellett, amint ezt az eddigi egységes erdélyi protestáns egyházak református magyar és lutheránus szász püspökségre való szétválása (1564) is mutatja. Brassónak az egész XVII. század folyamán volt magyar református papja, s vannak adataink arra is, hogy a barcsági magyar falvak egyikének-másikának is volt. Elvileg ez valamennyiben, így Apácza is feltételezhető. Apácza született például Bedő Ananiás, aki Sárospatakon tanult és 1628-ban lett brassói magyar ref. lelkész. Böszörményi János 1644-ben volt hosszúfalusi ref. lelkész, majd ugyanezen évben brassói pappá lett, de már 1645-ben elűzte a szász erőszak. Igen jellemző, hogy éppen a 40-es évek közepén, tehát Apácza nagydeáksga alatt folytak a leghevesebb küzdelmek a szászok részéről a református egyház megsemmisítéséért Brassóban és nyilván környékén is. Mikor a töröcsvári uradalom végleg Brassó kezére került, e törekvések jóformán semmi sem állotta útját. Az események további alakulása nem tartozik Apácza Csere biográfiájához, elég, ha annyit jegyzünk meg, hogy a XVIII. század elejére jóformán nyoma sincs Apácza református egyháznak.¹⁶

Jellemző, hogy Bod Péter nagy egyháztörténelmi műve, a *Historia Hungarorum ecclesiastica*,¹⁷ mit sem tud Apáca hajdani református voltáról. Így egészen hiú vállalkozás volt Neményi részéről Apácza az 1794. évben „református papi lakot” keresni, ahol Csere Jánosunk állítólag születési adatai lettek volna.¹⁸ Ha felüli Benkő József *Transsilvántáját* vagy *Milkovitáját*, mindkettőből világos tájékozódást szerezhetett volna Apáca XVIII. századi vallási viszonyairól.

Fontosabb most már az, hogy a leszűrt tanulságok birtokában gondoljunk egy percre az 1655-ös híres vitára, ahol lényegében a haladó eszméket képviselő fiatal tudós és

¹⁰ Apácza Csere János ismertetése, Sárosp. Füz., 1859, 316—337.

¹¹ Magyar Írók I. köt., 1856. Apácza-cikk.

¹² Neményi id. m. 15.

¹³ U. ott, 7.

¹⁴ Az Apácza árvaságára vonatkozó hiedelem forrása Gyalui Farkasnak Apácza szerzett értesülése, melyet ő csak szájhagyományként említ, a későbbi kutatók és írók azonban készpénznek vették. V. ö. Gyalui Farkas: Apácza Cseri János életrajzához és műveinek bibliográfiájához, Erd. Múz., 1892. Ktny. 5.

¹⁵ Magyar Encyclopaedia, 326.

¹⁶ Brassó és környékének protestantizmusára lásd Molnár János: A brassói magyarság és ev. ref. egyház története, Brassó, 1887.

¹⁷ I—III. köt., Leyden, 1888—90.

¹⁸ I. m. 5.

a mindenható fejedelmi kényúr, II. Rákóczi György állanak egymással szemben. Volt-e oka Apáczáinak fojtott, de bizonyára mégis erős személyi indulattal tekintenie arra a fejedelemlenre, aki az ő szülőföldének régi szabadságát eladta a szászoknak, aki íme a református vallást akarja védelmezni a reformokkal szemben, azt a református vallást, amelyet Brassóban és vidékén ő szolgáltatott ki végleg (persze, pénzügyi okokból) a retrográd lutheri visszatérítésnek? Azt hisszük, a felelet könnyű.

BARÓTI DEZSŐ—TARNAI ANDOR:

BATSÁNYI SZÉLJEGYZETEI A MAGYAR MUSEUM KÖTETEIBEN.

A *Magyar Museum* Batsányi széljegyzeteivel ellátott példánya hosszú lappangás után bukkant fel újból; előkerülésével számos értékes adalékhoz jut az irodalomtörténet, melyek több tekintetben világosabbá teszik a száműzött forradalmár-költő politikai fejlődését, irodalmi és esztétikai nézeteinek alakulását.

Batsányi János 1121 kötetet kitevő könyvtára 1852-ben 300 ezüstartert került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába. (A könyvek leltára a Könyvtár kéziratárában: Fol. Germ. 1318. Az egész gyűjteményt nagy vonalakban ismertette Kozocsa Sándor: *Batsányi János könyvtára*. Könyvtári Szemle, 1934. 7. sz. 49—50. l.)

A könyveket beolvasztották a könyvtár törzsanyagába. Ettől kezdve az Országos Széchényi Könyvtárban nem sokat törődtek az értékes gyűjteménnyel, amely már összeállításánál fogva is igen jellemző a költő egész pályájára, főként linzi korszakára. Ma már szinte reménytelen feladatnak látszik Batsányi könyvtárának újból való összegyűjtése és felállítása. Pedig azóta észrevették, hogy a költő egész sor könyvébe széljegyzeteket tett, kritikákat írt egyes szerzőkről és munkájukról. Néhány ismertetés jelent is meg Batsányi ilyenféle glosszáiról. (Pap Ferenc: *Kis János versei és Bacsányi*. Egyetemes Philológiai Közölny, 1892., 651—58. l.; ugyanezen jegyzetek aprólékosabb, részletesebb kidolgozása: Czeizel János: *Bacsányi széljegyzetei Kis Jánosnak 1815-ben kiadott költeményeihez*. A löcsei kir. kat. főgimn. értesítője, 1900—1901., Löcse, 1901., ism. Pap Ferenc, Egyetemes Philológiai Közölny 1902., 543. l.; Esztegar László: *Batsányi jegyzetei a Zrinyiúszhoz*. Magyar Könyvszemle, 1900, 480., B. J.: *Kazinczy és Bacsányi*. Egyetemes Philológiai Közölny, 1903. 529—530. l. Kozocsa is említ idézett cikkében néhány glosszázott könyvet.)

A bejegyzések iránt feltámadt érdeklődésnek köszönhető, hogy a Batsányi-könyvtár néhány köteté bekerült a Kézirattárba, mások pedig a könyvtár ritkaságai között kaptak helyet. Ez utóbbi csoportban a legjelentősebb Batsányi Anyos-kiadásának az a példánya, amelyben az eredeti és a cenzor kívánságára újranyomott lapok is megtalálhatók. A költő politikai állásfoglalását világítják meg a Kisfaludy Sándor *Hazafiú szövegében* (1803) írt lapszéli megjegyzések. Számos glosszázott kötet került elő újabban a Batsányi versei kritikai kiadásának sajtó alá rendezése közben. (Palma magyar történetének 1785-i kiadása, Kisfaludy Sándor: *Gyula szerelme*, Helmezy Berzsenyi-kiadása, Klopstock ódáinak 1830-i kiadása, Delbrück *Über Lyrik e. munkája* stb.).

A költő könyvtárából jó néhány kötetnek lett az a sorsa, hogy mint duplumot eladták, vagy elcserezték. Így került ki az Országos Széchényi Könyvtárból Batsányi *Magyar Museum* példánya is, mely a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeli Intézete könyvtárának rendezése közben bukkant elő. A kötetek könyvtári pecséteiből megállapítható, hogy ezek az Országos Széchényi Könyvtárból előbb a budapesti Állami Elemi Iskolai Tanítóképezde könyvtárába, majd innen az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolába kerültek; ez utóbbi 1948-ban Pedagógiai Főiskolává alakult át, s könyvtárának egy részét az illetékes hatóságok ekkor engedték át jelenlegi tulajdonosának.

Batsányi *Magyar Museum*-példánya nem egészen ismeretlen az irodalomban. Először a *Vasárnapi Újság* 1869-i évfolyamában említik (703. l.). A cikkíró idézi az egyik legfontosabb széljegyzetet, Batsányi nyilatkozatát Osszián hexameteres fordításának helytelenségéről. (I. köt. 200. l.)

A *Magyar Museum* mindkét előkerült köteté Batsányi aláírását viseli; az I. bőrbbe, a II. félbőrbbe van kötve; az előbbi gerincének aranyozása ugyanazokat a mintákat mutatja, amelyeket Palma 1785-i kiadása; az utóbbinak kötése Batsányi már említett Anyos-kiadásával azonos.